

Sciences was the active involvement in the registers of terminological and general dictionaries of living language elements, the so-called “folk terminology”. Forewords and registers of several dictionaries, in particular “Dictionary of technical terminology. Mining (Project)” by Yu. Trykhvyliv and I. Zubkov, “Dictionary of construction terminology (project). Materials for Ukrainian terminology and nomenclature “by S. Bulda and” Dictionary of physical terminology (project) “by V. Favorsky. The need to study the history of Ukrainian scientific terminology is emphasized.

Key words: terminology, national terminology, terminological dictionary, folk basis of language, dialect word.

REFERENCES

1. Bulda, S. (Uklad.) (2009). *Slovnnyk budivelnoi terminolohii* (Reprint from 1930 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
2. Verkhratskyi, I. (1902). *V spravi narodnoho yazyka*. Lviv (in Ukr.).
3. *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*. Issue 1. Kyiv, 1928. 108 s. (in Ukr.).
4. Instruktisiia do zbyrannia movnoho materiialu z haluzy pryrodnychoï terminolohii ta nomenklatury (1928). *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*, 1, 50–65 (in Ukr.).
5. Lepchenko, Ya. (1928). Za yakymy pryntsypamy ukladaie teper Instytut Ukrainskoi Naukovoï Movy ukrainsku pryrodnychu nomenklaturu. *Visnyk Instytutu ukrainskoi naukovoï movy*, 1, 25–29 (in Ukr.).
6. Trykhvyliv, Yu. & Zubkov, I. (Uklad.) (2009). *Slovnnyk tekhnichnoi terminolohii*. Mirnytstvo (Reprint from 1930 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
7. Favorskyi, V.V. (Compiler) (2009). *Slovnnyk fizychnoi terminolohii* (Reprint from 1932 ed.). Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy (in Ukr.).
8. Sheludko, I. & Sadovskiy, T. (Compiler) (2019). *Slovnnyk tekhnichnoi terminolohii (zahalnyi)* (Reprint from 1928 ed.). Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukr.).

УДК 811.161.2'1(092)“19”(Рудницький)

І.Ю. ШКІЦЬКА

м. Тернопіль, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ ІДІОЛЕКТ МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЬ ЯРОСЛАВА-БОГДАНА РУДНИЦЬКОГО

У статті здійснено структурно-семантичний аналіз лінгвістичної термінології, репрезентованої в наукових працях Я.-Б. Рудницького. Окреслено підходи вченого до термінотворення, способів уведення терміна в текст, тлумачення його значення, опису ситуацій термінологічної неусталеності тощо. З'ясовано семантичні особливості питомих українських термінів, якими оперував мовознавець. Показано вплив західноукраїнського варіанту української мови на науковий ідіостиль Я.-Б. Рудницького, зокрема лінгвістичну термінологію. Проаналізовано вияв термінологічної синонімії в його мовознавчих розвідках, визначено найчастотніші термінологічні гіпероніми, репрезентовані в них.

Ключові слова: науковий ідіостиль, термін, термінологія, лінгвістичний термін, термін-синонім, іншомовний відповідник терміна.

© І.Ю. ШКІЦЬКА, 2021

Мова є живим організмом, що постійно зазнає змін, тонко реагує на модифікації соціального життя, є віддзеркаленням світогляду етносу, його ментальності та світосприйняття. З огляду на це переосмислення наукової спадщини відомих постатей у мовознавстві з позицій сучасних тенденцій розвитку мови та лінгвістичної науки є актуальним і цікавим завданням у межах дослідження мови і в діячій, і в синхронії. Серед осіб, що уславилися своїми працями не тільки в царині вітчизняного мовознавства, вирізняється постать Я.-Б. Рудницького, який відомий світу не тільки як лексикограф, фольклорист, фахівець у галузі етимології та діалектології, але також як письменник, публіцист, бібліограф і активний громадський діяч.

Не дивно, що праці Я.-Б. Рудницького знаходять своїх читачів і серед сучасних мовознавців і є багатим джерелом для наукових розвідок із різних напрямів гуманітарних студій. Дослідниками мовознавчого спадку вченого є Р.П. Зорівчак (Зорівчак, 1999), С.П. Голутяк-Галлік (Holutiak-Hallik, 1995), З.М. Бичко (Бичко, 2002), Г.В. Дідківська (Дідківська, 2002), Т.М. Примак (Примак, 2009), Р.Б. Сіромський (Сіромський, 2009), Л.О. Гапон (Гапон, 2014; Гапон, 2016; Гапон, 2017; Гапон, 2018), Л.В. Залюбовська (Гапон & Залюбовська, 2013) та ін. Зазначимо, що Л.О. Гапон найґрунтовніше проаналізувала мовознавчий доробок Я.-Б. Рудницького, схарактеризувала його погляди на походження, історичний розвиток і статус української мови, висвітлила лексикографічну діяльність, його внесок у розвиток української ономастики та діалектології.

Метою нашої розвідки є здійснення структурно-семантичного аналізу мовознавчої термінології, репрезентованої в наукових працях Я.-Б. Рудницького. Досягненню мети слугуватиме виконання таких завдань: а) окреслити підходи мовознавця до термінотворення, введення терміна в науковий текст, тлумачення його значення, опису ситуацій термінологічної неусталеності; б) здійснити семантичну характеристику лінгвістичних термінів, якими оперував учений, утворених на національній основі; в) з'ясувати структурні особливості термінологічного інструментарію Я.-Б. Рудницького; г) показати вплив західноукраїнського варіанту української мови на науковий ідіостиль мовознавця, зокрема терміни, які він уживає; д) за структурними ознаками згрупувати найчастотніші лінгвістичні терміни іншомовного походження з ідіолексикону Я.-Б. Рудницького; е) виявити словотвірні моделі термінотворення, притаманні науковому ідіостилу вченого, зіставляючи їх із сучасними тенденціями розвитку української мови та її термінології; є) проаналізувати термінологічну синонімію, притаманну мовознавчим розвідкам дослідника, виявити найчастотніші термінологічні гіпероніми, репрезентовані в них.

Я.-Б. Рудницький уважав мову потужним об'єднувачим засобом нації та дотримувався оприлюдненого Іваном Огієнком принципу «Рідній мові повинна відповідати рідна термінологія» (Огієнко, 1995: 97), усвідомлюючи важливість творення й уніфікації фахової термінології з різних галузей знань на питоми українській основі з використанням матеріалу народної мови.

Українська термінологія в період із к. XIX – поч. XX ст. характеризується наявністю термінів, характерних для західноукраїнського варіанту літературної мови, що пов'язано з активною діяльністю НТШ у Львові. Так, описуючи діяльність Інституту Наукової Мови, який мав по всій Україні «своїх дописувачів, що визбиравали народне словництво з галузів сільського господарства,

різних ремесел, техніки, будівництва, народної медицини, й т.п.» (Рудницький, 1965: 101), учений наголошував на цінності результатів такої праці: «Ясне, що багато термінів довелося витворити на підставі призбираних матеріалів, але тому що вони створені за законами народної мови, мають повну підставу, щоб на них дивитися як на загально-українське надбання (Рудницький, 1965: 101).

Ставлення Я.-Б. Рудницького до термінотворення знаходимо в його оцінці творчості Пантелеймона Куліша: «Ідеалом Куліша було вийти з меж етнографізму, присвоїти українській літературі всесвітніх письменників та підняти рідну мову до рівня інших європейських культурних мов. Шукав Куліш і кував багато нових наукових термінів. Як тонкий знавець народної мови і зручний стиліст творив він багато цікавих слів, а все в душі, тобто за звичаями й законами народної мови» (Рудницький, 1965: 94).

Загалом для мовознавчих праць Я.-Б. Рудницького характерне протиставлення «чуже / чужомовне, неукраїнське (запозичене, іншомовне) – наше (українське)»: *чужі іменники, чужі прізвища, чужа вимова, чужі назви* і под., наприклад: *Чужі сполучення **ао, ае, оа, ии, ио, ио, ие, ео, еа*** (Рудницький, 1949: 49); *Чужомовне **і** (і у) передаємо в українській мові двоюко* (Рудницький, 1949: 45).

Будучи добре обізнаним з іншомовними варіантами термінів, учений свідомо віддає перевагу їхнім українським відповідникам. Як і інші західноукраїнські науковці, він намагався використовувати питоми українські терміни, подекуди вдаючись до їх створення за законами рідної мови. За семантикою утворені на національній основі терміни, використовувані Я.-Б. Рудницьким, можна поділити на такі групи:

– **назви розділів мовознавства**: *назвознавство* (ономастика), *звучня* (фонетика / орфоепія), *слівня* (лексика / лексикологія), *складня* (синтаксис), *словотворення*, наприклад: *Звернути увагу на найчастіші прогріхи проти літературно-мовної норми, виказати, як і чому треба вистерігатися основних помилок у ділянці звучні, морфології, складні та слівні нашої мови та стати в допомогу всім, кому не байдужа культура українського слова – завдання оцих рядків* (Рудницький, 1941: 6);

– **назви мовних явищ**: *двомовність, зрізничування наростків, ступенювання прикметників* та ін. Зауважимо, що серед термінів на позначення мовних явищ чимало тих, що маркують фонетичні явища: *акання, випад приголосівок, відподібнення* (звуків), *заник глухих голосівок / півголосівок, звуконаслідування, звукоутворення, здовження приголосівок, ікання, наголосовий пересув, накопичення приголосівок, (сильне / слабе) м'якшення приголосіткових груп, повноголос / повноголосся, подвоєння, приглушення звуків, уподібнення / приподібнення звуків* (асиміляція), *упрощення* (пор. із сучасним терміном «спрощення в групі приголосних»), *ствердіння*,. Серед згаданої групи термінів відзначаються частотністю словоформи на **-ання/-ення** (наприклад, *акання, ікання, ствердіння*) та терміни зі складником, вираженим віддієслівним іменником на зразок **випад, заник, пересув**;

– **назви частин мови та їхніх видів**: *гатурковий іменник, головний / кількісний числівник, дієйменник* (інфінітив), *допомічне дієслово* (службове / допоміжне дієслово), *збільшальний прикметник* (ідеться про прикметник зі значенням перебільшення, напр. *здоровенний, страшенний* і под.), *перечення* (заперечна частка) та ін., *рядовий числівник* (порядковий числівник), *слівце* (частка),

наприклад: *Теж на попередній, а не на наступний звук оглядаються в українській мові слівця би й же* (Рудницький, 1941: 21);

– **назви граматичних категорій і форм їх вираження**: назви відмінків: *називник, родовик, давальник, знахідник, орудник, місцевик, кличний*; двоїна (граматична категорія числа на позначення двох осіб чи парних предметів), стан дієслова: *діяльний стан* (активний стан дієслова), *страждальний стан* (пасивний стан дієслова), *дієвідміна: третя дієвідміна / си-відміна; другий / вищий ступінь порівняння прикметників*; *відміна іменників / прикметників: м'яка відміна, тверда відміна*, наприклад: *У другому (вищому) ступені прикметників і прислівників пневе з і жє з наростковим – ш (-ший) дають жєч: близький – ближчий, дужий – дужчий...* (Рудницький, 1949: 17);

– **види імен/словоформ**: *загальне ім'я, здрібніле/зменшене ім'я* (Рудницький, 1949: 61); *називникова форма* (форма слова в називному відмінку) (Рудницький, 1941: 10);

– **назви різних груп слів**: *авторові новотвори* (авторські неологізми), *сприростковані слова* (слова з префіксами), *провінціалізми / льокалізми* (місцеві слова) та ін., наприклад: *Але й серед спільно-української мови освічених верств можна ще відрізнити деякі невеликі своєрідності, чи відхилення, приналежні до певних теренів, що скуплюються довкруги більших міст і зв'язані спільним структурним розвитком. Такі незначні відхили від спільної літературної мови, зв'язані з містами назвемо льокалізмами або провінціалізмами* (Рудницький, 1965: 28);

– **назви афіксів та їхніх різновидів**: *здрібнювальний наросток* (суфікс зменшення / пестливості), *корінь / пень* (слова), *наросток* (суфікс), *приросток* (префікс), *словозміна* (флексія) тощо, наприклад: *Подвоєння приголосівки н бачимо ще: ... 2) в деяких іменниках, прикметниках і прислівниках, що в них одне н належить до пня або кореня, а друге до наростка -ний, -ній, -ник, -ниця, нпр.: сонний, радний, баитанник, кіннота, уклінно, письменно і под.* (Рудницький, 1949: 14);

– **назви звуків**: *визвук* (редукований звук / звук кінцевого складу), *голосівка* (голосний звук), *гортанний звук, двогубний звук, здвоєна приголосівка, зм'якшена приголосівка, назвук* (початковий звук), *півголосівка* (глухий голосний) та ін., наприклад: *Перед голосівкою у в назвуку стверджуємо в текстах т.зв. приставне в, нпр.: вухо, вулиця* (Рудницький, 1965: 90);

– **назви графічних і розділових знаків**: *двокрапка, зм'якшальний знак* (знак пом'якшення), *окликовий знак* (знак оклику), *питальний знак* (знак питання), *протинка* (кома), *риска / розділка* (дефіс), *середник* (крапка з комою), наприклад: *Середник (;) ставимо при довших періодах, при поширених реченнях; тут він – знак середній між крапкою і протинкою* (Рудницький, 1949: 53).

Мовознавчі терміни, якими оперує Я.-Б. Рудницький, різноманітні за структурою. Серед них чимало слів-термінів (унітермів): *видих, відміна, відподібнення, глаголиця, говір, говірка, голосниці* (голосні звуки), *голосіння* та ін., наприклад: *Майбутній час твориться що раз частіш із дієйменника і допоміжного дієслова му, нпр.: робитиму, співатиму і ін.* (Рудницький, 1965: 91).

До термінів-комполітів, які мають слов'янське походження, можна віднести такі: *однзвук, двозвук, двомовність, дієйменник* (інфінітив), *звуконаслідування, звукоутворення, словосполука, назвознавство* (ономастика), наприклад: *Найбільш прикметне цим говорам те, що вони мають на місці старих о, е*

часто і, *нпр.* кінь побіч однозвуків у, *нпр.* кунь (Рудницький, 1946: 11). Науковому ідіостилю Я.-Б. Рудницького притаманні також складні терміносполуки на зразок *прикметник дієприкметникового походження, синтаксична / граматична функція наголосу, м'якшення коронального типу*.

Серед гіперонімів у працях Я.-Б. Рудницького найбільшою частотністю відзначаються лінгвістичні терміни *звук і мова*, що зумовлено тематикою його мовознавчих розвідок. Більшість словосполук із термінемою *звук* маркують назву звука за артикуляційними чи фізіологічними ознаками (місцем його утворення, дзвінкістю, м'якістю, наголошеністю і под.): *біябіяльний (двогубний) звук, веллярний звук, випадний звук, глухий звук, голосний звук, губний звук, двогубний звук, дзвінкий звук, йотований звук, короткий звук, м'який звук, наголошений, неакцентований / ненаголошений звук, недзвінкий звук, носовий звук, палятальний звук, первісний звук, передньоязиковий звук, приголосний звук, придиховий звук, пом'якшений звук, посередній звук / півголосівка, проривний звук, протиснений звук, редукований звук, середньопіднебінний звук, складотворчий звук, сполучний звук, твердий звук, твердопіднебінний звук, циркумфлексований / акутований звук, шиплячий звук та ін.*, наприклад: *Старо-українська мова одідичила з праслов'янської особливі звуки невиразної вимови, так звані «глухі» або «їри»* (Рудницький, 1965: 78).

З гіперонімом «мова» в працях ученого знаходимо такі термінологічні сполуки: *вимерла / завмерла мова, матірня мова, мертва мова, книжна мова, літературна мова, меншинна мова, народня мова, обласна / регіональна мова, поетична мова, розговірна мова (розмовна мова), церковно-слов'янська мова*, наприклад: *Отак то мова «проста людей посполитих» і польські налети злилися з часом в зукраїнченій старо-церковно-слов'янській мові, й отак витворилася в середній добі українського письменства новосистема української «книжної» мови – ближча до народної, як у давній добі, все ж іще не зовсім народня* (Рудницький, 1965: 83).

Подекуди в термінах, якими оперує вчений, спостерігається інверсія, наприклад: *... у числівниках складених відмінюється тільки останнє слово: чотиреста сімдесят вісім тисяч, шістсот п'ятдесят дев'ятох марок* (Рудницький, 1949: 22).

Серед утворених за законами української мови термінів, уживаних Я.-Б. Рудницьким, зустрічаємо терміни із суфіксом *з-*, наприклад: *зрізничкування наростків, здвоєні приголосівки* (пор. із сучасн. «подвоєні приголосні»), *зм'якшальний знак* (пор. із сучасн. «знак пом'якшення»), *здовження приголосівок* (пор. із сучасн. «подовження приголосних»), наприклад: *Здовження (подвоєння) приголосівок у східних говорах (як і в літературній мові) незнане в західних* (Рудницький, 1946: 7).

Цікавим явищем, притаманним науковому ідіостилю вченого, є функціонування термінів, одним зі складників яких є відносний прикметник. Подекуди такі форми термінів забезпечують економію мовних засобів – так звану «компактність». Так, замість «іменник чоловічого / жіночого роду, іменник у формі чоловічого / жіночого роду Я.-Б. Рудницький використовує терміни *чоловічий / жіночий іменник, м'який / твердий прикметник* – замість «прикметники м'якої / твердої групи», наприклад: *Букву і пишемо:4) в родовику однини жіночих іменників, що в називнику однини кінчаються тільки одною приголосівкою, напр. піч – печі, ніч – ночі, тінь – тіні, сіль – сіті* (Рудницький,

1949: 10); *Числівники рядові: перший, другий, п'ятий і ін. відмінюються як тверді прикметники, але третій, як хатній (отже, як м'які прикметники)* (Рудницький, 1949: 22).

За семантикою серед термінів із таким прикметниковим складником, уживаних Я.-Б. Рудницьким, можна виокремити терміни на позначення: **мовних явищ**: *наголосовий пересув* (пор. із сучасн. «зміна наголосу»), *приголосівкова відміна* (пор. із сучасн. «зміна в групах приголосних»); **різновидів мови**: *говорова полоса*; **граматичних категорій**: *прикметникова відміна* (пор. із сучасн. «відміна прикметника»); **граматичних форм**: *називникова / давальникова, місцевикова форма* (пор. із сучасн. «форма слова в називному / давальному, місцевому відмінку»), *чоловічий / жіночий іменник, твердий прикметник*; **розрядів лексем**: *говіркове слово* (діалектизм); **сукупностей**: *приголосівкова група* (пор. із сучасн. «група приголосних»); **розділових знаків**: *окликовий знак* (пор. із сучасн. «знак оклику»), наприклад: *Крім Шевченка й Куліша треба згадати мову О. Стороженка, вільну від говіркових слів і форм, прекрасну своєю лексикою, багату на образи вість, порівняння й зразкові вислови 1945* (Рудницький, 1965: 95).

Деякі з термінологічних сполук такого типу істотно відрізняються від сучасних відповідників, наприклад: *Щойно 1951 рік виказує спад: на 395,043 українців тільки 352,323 говорили по-українському (отже українську мову, як матірню (материнську – І.Ш.), втратило 8.8% українського населення в Канаді)* (Рудницький, 1971б: 9).

Нашу увагу привертає й назва на позначення місцевих слів, чи діалектизмів – *провінціалізм* (Рудницький, 1965: 6). Поряд зі згаданим терміном учений активно послуговується терміном «діалект» і похідними від нього, наприклад: *діалектологія* (Рудницький, 1960: 3), *діалектологічна мапа* (Рудницький, 1965: 6), *діалектологічна транскрипція*, наприклад: *Способи записувати говори (діалектологічна транскрипція) різняться від звичайного правопису* (Рудницький, 1946: 44).

Вплив західноукраїнського варіанта української мови на науковий ідіостиль Я.-Б. Рудницького, зокрема мовознавчі терміни, знайшов вияв у: а) пом'якшенні сонорних звуків, зокрема *л*: *льокалізм, паляталізація, польонізм*, та ін., наприклад: *Все ж у перших придністрянських письменників ще багато традиційних, «книжних» мовних звичок ..., а то й багато москалізмів ... чи польонізмів (нпр. у Котляревського в «Енеїді»: доляса, пахолук, далібу, прасунок й ін.)* (Рудницький, 1965: 92); б) появі звука *й* у середині іншомовних слів: *біябіяльний* (звук) (пор. із сучасн. «білабіальний» (губно-губний приголосний), *діалект* (пор. із сучасн. «діалект»), наприклад: *Все ж часом і в письменників, що родом із Наддніпрянини, попаде якийсь діалектизм, обумовлений стилем, ритмікою чи римом, нпр.: Дзвонять коси, / Луг голосе (О. Олесь)* (Рудницький, 1965: 107); в) уживанні слова «Європа» та його похідних із початковою *е*, наприклад: *Оте спільне джерело, що його відтворюємо на основі формально-значеннєвих спільнощів поодиноких мов, називаємо індогерманською (індоєвропейською, теж: аріоєвропейською) прамовою* (Рудницький, 1965: 8); г) уживанні слів (переважно грецького походження) в жіночому роді, а не в чоловічому: *аналіза* (замість «аналіз»), *африката* (замість «африкат»), *метода* (замість «метод»), *признака* [пор. із рос. «признак» (ч.р.) і укр. «ознака» (ж.р.)], *синтакса* (замість «синтаксис»), *табеля* (замість «табель»), наприклад: *порів-*

няльна табеля деяких говорючих прикмет (Рудницький, 1965: 6), *Всеукраїнська в Шевченка й морфологія й синтаксис* (Рудницький, 1965: 93); д) закінченні **-я** (не **-а**) у прикметникових формах жіночого роду після суфікса **-н** / закінченні **-ьо** (замість **-о**) у прислівниках після суфікса **-н**: *народня мова, західньо- й східньо-український говір, західня / східня група говорів* і под., наприклад: *Такі твори, як інтермедії, сатири, травестована вірша мають наскрізь гумористичний і сатиристичний характер. Водночас вони відгомін народнього життя й тому тільки в них з'являється чиста народня мова* (Рудницький, 1965: 83); е) уживанні в коренях деяких іншомовних слів літери **т** замість **ф**: *ортоепія* (пор. з одним із сучасн. варіантів – «орфоепія»), наприклад: *М'якшити приголосівки перед і з о отже нпр. в словах, ніч, ніг, такий сам великий прогріх проти української ортоепії, як не м'якшити їх перед і, що чергується з е або і* (Рудницький, 1941: 14).

Вплив діалектів Західної України, де тривалий час жив Я.-Б. Рудницький, частково знайшов вияв у графічній, фонетичній і словотвірній варіантності термінів, репрезентованих у працях ученого: *вимерла – завмерла мова* (Рудницький, 1965: 9, 11), *відміна ймен – відміна іменників, експансія – експансія, іменник – йменник, морфольогія – морфологія, орфоепічний словник – ортоепічний словник, повноголос – повноголосся, уподібнення – приподібнення звуків* і под.

Хоча Я.-Б. Рудницький обстоював думку про необхідність віддання переваги власне українським термінам порівняно із запозиченими, він розумів інтернаціональну природу наукового стилю. Відповідно, у його працях натрапляємо на чимало термінів іншомовного походження. Серед них можна виокремити терміни на **-ація** [вокалізація, дисиміляція, кон'югація, осциляція (коливання), палаталізація], **-еза** [окситонеза (пересув наголосу на кінець слова)], **-ема** (морфема, фонема і под.), **-ив** (апелятив), **-ізм** / **-їзм** (архаїзм, вокалізм, москалізм, польонізм, провінціалізм та ін.), **-ім** (топонім), **-ітика** (енклітика, проклітика), **-ія** (апофонія, артикуляція, асиміляція, дисиміляція), наприклад: *Подібно можна пояснити появу в нього (Т. Г. Шевченка. – І.Ш.) таких народніх архаїзмів, як **ходя, стоя, чи я стар був, немощен** і ін.* (Рудницький, 1965: 94).

Доволі частотні в мовознавчих працях Я.-Б. Рудницького терміни іншомовного походження або їхні складники з префіксами **а-** (аккультурація), **апо-** (апостроф, апофонія), **де-** (дедемографія, деетнізація, денасалізація (голосівок), **транс-** (транслітерація, транскрипція), **ін-** (інтонація, інфікс, **інтер-** [інтерпункція (пунктуація)]) та ін., наприклад: *Трудність у такому розумінні визвучного –о представляла б на перший погляд форма **домо ть**, де традиційно приймано вокалізацію сильного –ь в –о в стцслов. мові* (Рудницький, 1971а: [5]).

У мовознавчих працях Я.-Б. Рудницького у складі термінів знаходимо прикметники із суфіксом **-увальн**, що характерно також для сучасної української мови, наприклад: *Щодо першого, то Шевельов доказує на основі багатющого матеріалу з сусідніх мов, а теж і на основі місцевих назв, що остаточна ідентифікація цих голосних на праслов'янському ґрунті йшла в напрямі а, тобто в напрямі артикуляційного від округлення й зниження вимовлювальної бази («abolition of rounding and lowering the tongue», с. 156) (Рудницький, 1971а: [3]).*

Подекуди зустрічаємо вживання терміном на **-альн(ий)**, наприклад *лексикальні (словникові) різниці* (Рудницький, 1965: 36) – пор. із сучасн. «лексичні». Загалом серед складників термінів, виражених прикметниками, у мовознавчих

працях Я.-Б. Рудницького домінують форми на *-ічний*. Форми на *-ійний* не були зафіксовані: *топонімічні назви* (а не «топоніміїні»).

Цікавим є погляд ученого на адаптацію термінів іншомовного походження до законів української мови – за його словами «одомашнення», наприклад: *Не згадуємо вже про те, що термін «український» тут* (речових каталогах в університетських і державно-краєвих бібліотеках у Німеччині. – І.Ш.) *іще не одомашнився й старе Kleinrussisch панує всевладно* (Рудницький, 1948: 25). Тому не викликає подиву частотність у лінгвістичних працях Я.-Б. Рудницького термінів, що є сполуками слів слов'янського та іншомовного походження, наприклад: *артикуляційне заокруглення* (Рудницький, 1971а: 3]), *мовна експансія* (Рудницький, 1971б: 9), *мовний індивідуалізм* (Рудницький, 1965: 109), *мовні інновації* (Рудницький, 1965: 109), *подвійна деетнізація, флексійне явище* (Рудницький, 1971а: [3]).

Уводячи чи тлумачачи той чи той термін, мовознавець намагався подавати (здебільшого в дужках) іншомовні, переважно англломовні, еквіваленти цього терміна або синоніми, наприклад: *Переміщені назви (Transplacéd names) – В цій категорії йдеться про назви, що були вже топонімічними в «старім краю», звичайно на теренах Великої Британії* (Рудницький, 1978: 16). Частково це наслідок того, що вчений був добре обізнаний з англломовною мовознавчою літературою і певний період свого життя провів в англломовному середовищі. Тривале перебування Я.-Б. Рудницького в англломовних країнах позначилося загалом на ідіостилі його мовознавчих праць, у яких знаходимо чимало англіцизмів, наприклад: *претація особових назв* (запозичення особових назв), *скомпільований огляд* (Рудницький, 1960: 7). З іншого боку, подання іншомовних відповідників термінів у наукових текстах є ефективною стратегією ознайомлення читачів із міжнародною мовознавчою термінологією.

Хоча науковому ідіостилу вченого більше притаманна препозиція українського терміна щодо його іншомовного відповідника, у працях Я.-Б. Рудницького трапляються також випадки, коли іншомовний варіант терміна є препозитивним, а український відповідник (як тлумачення) зазначається в дужках після нього, наприклад, пор: *Посередні звуки (півголосівки) писати треба за походженням (етимологією) слова, нпр.: кожух, коліно, голубка, хоч, будяк, яблуко, купований і ін.* (Рудницький, 1949: 9); *...дифтонги (двозвуки) мають (разом із відповідними приголосівками) вартість одного складу, нпр. Булз, кулінь* (Рудницький, 1965: 71).

Тлумачачи те чи те мовне явище, учений подекуди вдається до протиставлень за належністю до професійної / непрофесійної сфери: фахова / нефахова термінологія, наприклад: *Перший тип м'якшення, це сильне м'якшення (фахово зване «дорзальним»), другий тип, це легке, слабе м'якшення (фахово: «корональне»)* (Рудницький, 1941: 16). Такий підхід дає змогу, з одного боку, досягти доступності викладу інформації, а з другого боку, – забезпечує науковість та інформативність текстів.

Упадає в очі зацікавлення Я.-Б. Рудницького історією походження термінів: *Ці терміни «волинка», «волицник» відомі тепер передусім у російській мові, хоч немає найменшого сумніву, що їхнє повстання в'яжеться з назвою Волинь* (Рудницький, 1952: 31).

У своїх наукових працях учений не обходить увагою питання термінологічної неусталеності, висловлює пропозиції щодо найкращого варіанта терміна

та пояснює причини термінологічних суперечок і непорозумінь у колах мовознавців із різних наукових шкіл, наприклад: *Звідсіля часто-густо випливає така чудернацька плутанина термінів, як це ми маємо, наприклад, у 6. Томі Schweizer Lexikon, виданому в Цюріху 1948 р....* (Рудницький, 1948: 19). Віддаючи перевагу тому чи тому терміну, Я.-Б. Рудницький використовує установлену в той час в українській мові словосполучку «притримуватися термінів» (Рудницький, 1949: 5).

Серед найчастотніших синонімічних пар лінгвістичних термінів, репрезентованих у його наукових працях, вирізняються такі: *абетка* (домінантний термін) – *азбука*, *апелятив* – *загальне ім'я*, *буква* (домінантний термін) – *літера*, *головний числівник* – *кількісний числівник*, *голосний звук* – *голосівка* (домінантний термін), *дієвідміна* – *дієслівна відміна*, *другий ступінь* (порівняння) *прикметників* – *вищий ступінь порівняння*, *звучня* – *фонетика*, *здовження приголосівок* – *подвоєння голосівок*, *льокалізм* – *провінціалізм*, *називник* (домінантний термін) – *називний відмінок* (аналогічна ситуація з іншими назвами відмінків), *пень слова* – *корінь слова*, *півголосівка* (домінантний термін) – *глуха голосівка / посередній звук*, *приголосівка* (домінантний термін) – *приголосний звук*, *риска* – *розділка* (дефіс), *складня / синтаксиса* – *словотвір*, *слівня* – *лексика / лексикологія*, *третья дієвідміна* – *си-відміна* та ін., наприклад: *Здовження (подвоєння) приголосівок у східних говорах (як і в літературній мові) незнане в західних* (Рудницький, 1946: 7); *Подвоєння приголосівки н бачимо ще: ...2) в деяких іменниках, прикметниках і прислівниках, що в них одне н належить до пня або кореня, а друге до наростка -ний, -ній, -ник, -ниця, нпр.: сонний, ранній, баштанник, кіннота, уклінно, письменно і под.* (Рудницький, 1949: 14).

Відзначимо також синонімію у складі термінів із гіперонімом *мова*: *розговорна мова* (розмовна мова) – *буденна мова* (Рудницький, 1941: 5), *обласна мова* – *регіональна мова* (Рудницький, 1971б: 18). Як синонімічні в мовознавчих студіях Я.-Б. Рудницького функціонують терміни *зворот* (у тому числі *мовний зворот*), *мовна конструкція* та *вислів*, наприклад: *В південно-західних говорах вживають частіші зворотів: маю, маєш, має..., він мав, вона буде мати ... й т.п., в південно-східних говорах на цьому місці зустрічаємо звороти: в мене є, а тебе є, в нього є., в нього був, в неї була... й т.п. Цей останній спосіб вислову подибуємо теж і в північному наріччі, зокрема ж у його східних говірках* (Рудницький, 1965: 35). *В південно-західних говорах конструкція: нас було двоє, їхало троє козаків, ішло чотирьох вояків... відповідає південно-східній конструкції: нас було двоє, їхало (або: їхали) три козаки, ішли чотири вояки (або: четверо вояків)* (Рудницький, 1965: 35).

Своїми «авторовими новотворами» (авторськими неологізмами) Я.-Б. Рудницький уважає слова: *альтрофон*, *лінгвіцид* (мововбивство), *енклява*, *ексклява*, *ідіолект* (Рудницький, 1981: 3; Rudnyckij, 1976: 29; Рудницький, 1971б: 11). Уводячи термін-неологізм, учений, крім дефініції, подекуди подає більш деталізовану інформацію про нього, зокрема про перше вживання слова, наприклад: *Альтрофон – всякий, хто належить до іншомовної групи, як домінуюча група з офіційно-визнаною державними законами національною мовою, напр., у Канаді крім англо- й франкофонів існує велика кількість альтрофонів, тобто громадян, що вживають української, німецької, італійської, ескімоських, чи інших мов; термін автора цих рядків вперше видвижений на конференції Канадської Ради в Кінгстоні в 1974* (Рудницький, 1981: 5).

Отже, мовознавчі праці Я.-Б. Рудницького яскраво засвідчують прагнення вченого віддавати перевагу термінам, утвореним за законами української мови, а не їхнім іншомовним варіантам. У його мовознавчому доробку репрезентовано терміни, що різняться за структурно-семантичними особливостями, походженням та функціональними характеристиками. Серед термінів з ідіолексиону Я.-Б. Рудницького, утворених на національній основі, виокремлюємо назви розділів мовознавства, лінгвальних явищ, частин мови та їх видів, граматичних категорій і форм їх вираження, види імен і словоформ, назви різних груп слів, афіксів та їхніх різновидів, види звуків, графічних і розділових знаків тощо. На науковому ідіостилі славетного вченого істотно позначився вплив західно-українського варіанту української мови, що знайшов вияв у графічній, фонетичній та словотвірній варіантності термінів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бичко, З. (2002). Ярослав Рудницький – знаний дослідник українських діалектів. У *Мова у слов'янському культурному просторі: тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції (Умань, 23–25 травня 2002 р.)* (с. 11–17). Умань.
2. Гапон, Л. (2014). Лінгвістична характеристика реєстру «Етимологічного словника української мови» Я.-Б. Рудницького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*, 2, 84–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUmz_2014_2_20.
3. Гапон, Л.О. (2016). Характеристика лінгвістичних термінів Ярослава-Богдана Рудницького за походженням. У *Literatura, sociologija i kulturoznawstwo. EastEuropean Conference (Варшава, 2016)* (с. 11–15) Варшава.
4. Гапон, Л. (2017). *Лінгвістична спадщина Ярослава-Богдана Рудницького: монографія*. Тернопіль: Осадца Ю.В.
5. Гапон, Л. (2018). Словотвірна структура лінгвістичних термінів, ужитих у мовознавчих працях Ярослава-Богдана Рудницького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*, 2, 27–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUmz_2018_2_7.
6. Гапон, Л. & Залюбовська, Л. (2013). Пріоритетні напрями лінгвістичних досліджень Ярослава-Богдана Рудницького. *Мандрівець*, 4, 88–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_4_18.
7. Дідківська, Г. (2002) Професор Рудницький – мовознавець і патріот. *Дивослово*, 7, 58–61.
8. Зорівчак, Р.П. (1999). Патріарх української філології: до 90-річчя від дня народження академіка Ю. Шевельова. *Дзвін*, 1, 148–150.
9. Огієнко, І. (1995). *Історія української літературної мови*. Київ: Либідь.
10. Рудницький, Я. (1941). Як говорити по літературному? Прага: Пробоем URL: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=12818>.
11. Рудницький, Я. (1946). *Нарис української діалектології*. Аугсбург.
12. Рудницький, Я. (1948). Українська славістика та її завдання. У *Завдання слов'янської філології й українська славістика* (с. 14–29). Аугсбург (Праці інституту слов'янознавства УВАН; ч. 1).
13. Рудницький, Я. (1949). *Український правопис. Третє видання*. Вінніпег: Комітет українців Канади.
14. Рудницький, Я. (1952). *Назви «Галичина» й «Волинь»*. Вінніпег. (Серія : Назвознавство / УВАН; ч. 3).
15. Рудницький, Я. (1960). Зенон Кузеля як лексикограф. У *Відбитка із Збірника присвяченого пам'яті З. Кузеля. Записки НТШ т. CLXIX* (с. 3–8). Париж-Вінніпег.

16. Рудницький, Я. (1965). *Українська мова та її говори. Третє справлене й поширене видання*. Вінніпег.
17. Рудницький, Я.Б. (1971а) До передісторії праслов'янського визвуку ІЕ. –os → слов. –о, ІЕ. –us → слов. –ъ. *Universitates Liberae Ucrainensis. Studia T 7. Symbolae in Honorem Georgii y. Shevelov*. München: monachii.
18. Рудницький, Я. (1971б). *Становище української й інших слов'янських мов у Канаді*. Вінніпег. (Серія : Славістика / УВАН ; ч. 70).
19. Рудницький, Я. (1978). *3 австралійської ономастики*. Канберра; Оттава. (Серія: Славістика / УВАН ; ч. 97).
20. Рудницький, Я. (1981). *3 української екзильної ідіолексики*. Ottawa: Ukrainian language Ass'n. (Series : Ukrainica Exiliana / UMMAN ; n. 7).
21. Сіромський, Р. (2009). Питання багато культурності та збереження національної ідентичності канадських українців у дослідженнях Ярослава Рудницького. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, Вип. 18. 285–292.
22. Holutiak-Hallik, S.P. (1995). *J.B. Rudyckiy and the Growth of Ukrainian Onomastics: onomastics bibliography: 1935–1995*. Ottawa.
23. Prymak, T.M. (2009). Inveterate Voyager: J.B. Rudnycky on Ukrainian Culture, Books, and Libraries in the West During the «Long Cold War» Canadian Slavonic Papers. *Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 51, No. 1 (March 2009), 53–76 Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40871354>
24. Rudnyckij, J.B. (1976). *Linguicide. Third Revised Edition*. Munchen-Winnipeg: Ukrainian Technological Institute.

Iryna Shkitska

THE TERMINOLOGICAL IDIOLECT OF YAROSLAV-BOHDAN RUDNYTSKY'S LINGUISTIC PAPERS

The article deals with the structural-semantic analysis of the linguistic terminology represented in J.-B. Rudnytsky's scientific papers. The scientist's approaches to term formation, ways of introducing the term into the text, interpretation of its meaning, description of situations of terminological instability, etc. have been outlined. The specific Ukrainian terms used by the linguist have been characterized on a semantic criterion. Among them are the names of sections of linguistics, linguistic phenomena, parts of speech and their types, grammatical categories and forms of their expression, types of names and word forms, names of different groups of words, affixes, and their varieties, types of sounds, graphic and punctuation marks.

The structural features of the linguistic terms inherent in J.-B. Rudnytsky's scientific idiolect (uniterms, composites, complex terms) has been defined. Terms with an adjective component are considered as a specific feature of the scientist's idiolect. According to semantics, terms for denotation linguistic phenomena, types of language, grammatical forms, categories of tokens, sets, punctuation marks, etc. have been singled out among them.

The influence of the Western Ukrainian version of the Ukrainian language on the style of Prof. J.-B. Rudnytsky's scientific studies, in particular, linguistic terminology have been revealed. The most frequent linguistic terms of foreign origin from the researcher's idiolexicon have been grouped on a structural criterion. The author outlines the word-forming models of term formation, characterizes the individual scientific style of J.-B. Rudnytsky, comparing them with modern trends in the development of the Ukrainian language and its terminology. The article analyzes the manifestation of terminological synonymy in the scientist's linguistic explorations, identifies the most common terminological hyperonyms represented in his scientific texts on linguistics.

Key words: scientific idiostyle, term, terminology, linguistic term, synonymous term, a foreign equivalent of the term

REFERENCES

1. Bychko, Z. (2002). Yaroslav Rudnytskyi – znanyi doslidnyk ukrainskykh dialektiv. *Mova u slovianskomu kulturnomu prostori: tezy dopovidei i povidomlen Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Uman, 23–25 May 2002)* (pp. 11–17). Uman (in Ukr.).
2. Didkivska, H. (2002) Profesor Rudnytskyi – movoznavets i patriot. *Dyvoslovo*, 7, 58–61 (in Ukr.).
3. Hapon, L. & Zaliubovska, L. (2013). Priorytetni napriamy lingvistychnykh doslidzhen Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho. *Mandrivets*, 4, 88–91. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2013_4_18 (in Ukr.).
4. Hapon, L. (2014). Linhvistychna kharakterystyka reiestru «Etymolohichnoho slovnyka ukrainskoi movy» Ya.-B. Rudnytskoho. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Movoznavstvo*, 2, 84–90. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUmz_2014_2_20 (in Ukr.).
5. Hapon, L. (2017). *Linhvistychna spadshchyna Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho: monohrafiia*. Ternopil: Osadtsa Yu.V. (in Ukr.).
6. Hapon, L. (2018). Slovtovirna struktura linhvistychnykh terminiv, uzhytykh u movoznavchykh pratsiakh Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Movoznavstvo*, 2, 27–31. Retrieved from : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUmz_2018_2_7 (in Ukr.).
7. Hapon, L.O. (2016). Kharakterystyka linhvistychnykh terminiv Yaroslava-Bohdana Rudnytskoho za pokhodzhenniam. In *Literatura, sociologija i kulturoznawstwo. EastEuropean Conference (Varshava, 2016)* (11–15). Varshava (in Ukr.).
8. Holutiak-Hallik, S.P. (1995). *J.B. Rudyckiy and the Growth of Ukrainian Onomastics: onomastics bibliography: 1935–1995*. Ottawa (in Eng.).
9. Ohienko, I. (1995). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
10. Prymak, T.M. (2009). Inveterate Voyager: J.B. Rudnyckyj on Ukrainian Culture, Books, and Libraries in the West During the «Long Cold War» Canadian Slavonic Papers. *Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 51, No. 1 (March 2009), 53–76 Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40871354> (in Eng.).
11. Rudnyckij, J.B. (1976). *Linguicide. Third Revised Edition*. Munchen-Winnipeg: Ukrainian Technological Institute (in Eng.).
12. Rudnytskyi, Ya. (1971 a) Do peredistorii praslovianskoho vyzvuku IE. –os → slov. –o, IE. –us → slov. –ъ. *Universitas Libera Ucrainensis. Studia Vol. 7. Symbolae in Honorem Georgii y. Shevelov. München: monachii* (in Ukr.).
13. Rudnytskyi, Ya. (1971 b). *Stanovyshche ukrainskoi y inshykh slovianskykh mov u Kanadi*. Vinnipeg (Serii : Slavistyka / UVAN ; ch. 70) (in Ukr.).
14. Rudnytskyi, Ya (1941). *Yak hovoryty po literaturnomu?*. Praha: Proboiem. Retrieved from: <https://elib.nlu.org.ua/object.html?id=12818> (in Ukr.).
15. Rudnytskyi, Ya. (1946). *Narys ukrainskoi diialektolohii*. Auhsburh (in Ukr.).
16. Rudnytskyi, Ya. (1948). Ukrainska slavistyka ta yii zavdannia. In *Zavdannia slovianskoi filolohii y ukrainska slavistyka* (pp. 14–29). Auhsburh. (Pratsi instytutu slovianoznavstva UVAN ; Issue 1) (in Ukr.).
17. Rudnytskyi, Ya. (1949). *Ukrainskyi pravopys. Tretie vydannia*. Vinnipeg: Komitet ukraintsiv Kanady (in Ukr.).
18. Rudnytskyi, Ya. (1952). *Nazvy «Halychyna» y «Volyn»*. Vinnipeg. (Serii: Nazvoznavstvo / UVAN ; Issue 3) (in Ukr.).
19. Rudnytskyi, Ya. (1960). Zenon Kuzelia yak leksykohraf. Vidbytko iz Zbirnyka prysviachenoho pamiaty Z. Kuzeli. In *Zapysky NTSh t. CLXIX* (pp. 3–8). Paryzh-Vinnipeg (in Ukr.).

20. Rudnytskyi, Ya. (1965). *Ukrainska mova ta yii hovory. Tretie spravlene y poshyrene vydannia*. Vinnipeh, 1965 (in Ukr.).
21. Rudnytskyi, Ya. (1978). *Z avstraliiskoi onomastyky*. Kanberra; Ottava (Serii : Slavistyka / UVAN ; Issue 97) (in Ukr.).
22. Rudnytskyi, Ya. (1981). *Z ukrainskoi ekzylnoi idioleksyky*. Ottawa : Ukrainian language Assn (Series : Ukrainica Exiliana / UMMAN ; n. 7) (in Ukr.).
23. Siromskyi, R. (2009). Pytannia bahato kulturnosti ta zberezhennia natsionalnoi identychnosti kanadskykh ukrainsiv u doslidzhenniakh Yaroslava Rudnytskoho. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 18, 285–292 (in Ukr.).
24. Zorivchak, R.P. (1999). Patriarkh ukrainskoi filolohii: do 90-richchia vid dnia narodzhennia akademika Yu. Shevelova. *Dzvin*, 1, 148–150 (in Ukr.).

УДК 811.161.2'42

І.А. ЯРОШЕВИЧ

Київ, Україна

ТРАНСПОЗИЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ

У статті в загальних рисах схарактеризовано випрацювання теоретичних засад і подальше вивчення лінгвістичного явища транспозиції та її різновидів у сучасному українському мовознавстві, що значною мірою вплинуло на розширення поняттєвої бази у сфері граматики, зокрема одного із її розділів – морфології, поповнення її новими й удосконаленими терміноодинацями.

К л ю ч о в і с л о в а: транспозиція, функційна міжчастиномовна транспозиція, функційно-категорійна граMATика, морфологія, частини мови, морфологічна категорія, термін, лінгвістична терміносистема.

У сучасній лінгвоукраїністиці актуальною залишається проблема оновлення й унормування в науковій практиці теоретично обґрунтованих і практично апробованих положень і понять граматичного ладу мови, позначуваних відповідними терміноодинацями. Актуальність цієї статті зумовлена потребою з'ясування тієї ролі, яку відіграє функційна транспозиція у поповненні складу лінгвістичної терміносистеми сучасної української літературної мови. Мета пропонованої статті – простежити, як на тлі випрацюваної в зарубіжному мовознавстві теорії транспозиції в сучасному українському мовознавстві сформувався новий функційно-категорійний напрям дослідження взаємопов'язаних рівнів граматики – морфології, синтаксису і словотвору – та як завдяки цьому лінгвістична терміносистема поповнилася новими поняттями й термінами. У дослідженні увагу зосереджено на морфологійній системі мови як основному розділові граматики, виокремленні її одиниць і категорій, що під впливом новітніх ідей, випрацюваних на основі теоретичних засад транспозиції та функційно-категорійної граматики, зазнала суттєвих змін.

© І.А. ЯРОШЕВИЧ, 2021